

Sarolta A. TAKÁCS

KIPOVI SA SRCEM

STATUES WITH HEARTS

UDK: 73: 292.21.3
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 9. 3. 2004.
Odobreno: 30. 11. 2004.

Sarolta A. Takács
USA, New Jersey
Rutgers University
New Brunswick

U članku su obrađeni filološki izvori za rimske obredne kipove. Zaključuje se da su oni takvi samo ako su u funkciji, tj. ako poznamo točno mjesto njihova štovanja.

Nije neobično što je rimska definicija obrednoga kipa i suvremeno znanstveno poimanje istoga posve divergentno. Svrha je ovoga članka upravo ukloniti tu razliku i odrediti rimski mehanizam po kojemu je kip, umjetničko djelo, postao kulturnim predmetom. Edward B. Taylor je u devetnaestom stoljeću naznačio razvojnu crtu religijskog poimanja, koje se kretalo od animizma do politeizma, te na posljatku do monoteizma.¹ Na kraju te religijske evolucije stajala je “spoznaja” da postoji samo jedan istinski Bog - kršćanski. Umjetnički prikazi božanstva slijedili su spomenutu intelektualnu progresiju, a neki čak postulirali pročišćenje ljudske svijesti. U 2. st. prije Krista - mnogo prije nego što su intelektualci kasnorimske Republike, a kasnije njihovi kršćanski kolege koji su morali dokazivati da je njihov Stvoritelj oduvijek bio prisutan, a da ljudi nikad nisu shvatili tu činjenicu - rimski je pisac Polibije bio već dobro proučio rimska vjerovanja. Vjerska je uvjerenja nazvao praznovjermem i smatrao da ono postoji zbog obična puka. Strategija se sastojala u tome da “nevidljive strahote”

---

* Ovaj članak ne bi bio napisan da me Kenneth Lapatin, sada u Muzeju Getty u Los Angelesu, nije uvjerio kako moram biti izlagačem na njegovu panelu Američkoga arheološkog instituta održanom 1996. Zadatak mi je bio istražiti pojam “obrednoga kipa” u rimskoj kulturi. Bijaše to izazovan, ali silno zanimljiv zadatak na kojemu sam mu zahvalna. Zahvalnost, ujedno, dugujem Emiliju Marinu koji me pozvao govoriti o rimskim obrednim kipovima u Puli, a sada zamolio da objavim te rezultate u njegovoj knjizi.

¹ TAYLOR⁷ 1924.

drže pod kontrolom široke mase.² Ali, čak ni političari, koji bijahu izmislili takav način upravljanja narodom, nisu mogli umaknuti učincima vlastita izuma,³ budući da su i sami bili uhvaćeni u svojevrstan dijalektički proces, jer su i kreatori kulture (muškarci i žene) i sami proizvod vlastite kreacije, vlastite kulture.

Orator i političar Ciceron nazvao je Rimljane najreligioznijim narodom (*religiosissima gens*, Cic. *N. D.* 2.3.). Politika i religija isprepletale su se od samih početaka grada; Rim je, smatralo se, utemeljen zahvaljujući predskazivanjima i proricanjima.⁴ Rimski su magistrati imali položaj svećenika za razne državne kultove te izvodili odgovarajuće obrede. Ti kulturni obredi od kojih se sastojala rimska religija označavali su protok vremena kao i ustaljenu strukturu uobičajenih dnevnih i godišnjih aktivnosti. Povezivali su zajednicu s njezinom prošalošću i na taj način oblikovali poimanje pojedinca i društva u sadašnjosti i u budućnosti. Obredni su kipovi igrali važnu ulogu u takvim obredima, ali je nama, kojima su ostali tek književni i arheološki "fragmenti" prošlosti, nemoguće, čini se, razlikovati pravi obredni kip od pukoga ukrasnoga kipa postavljena u hramu.

Hans Günther Martin je u svojem djelu *Römische Tempelkultbilder* konstatirao da su "svi kipovi što predočuju božanstva u teoriji mogući hramski obredni kipovi ... svaki je *simulacrum* mogao postati obrednim kipom pomoću posvećenja u hramu".⁵ No, bilo koji je predmet, uz odgovarajući obred, mogao postati *religiosus* (*-a, -um*) ili *sacer* (religiozan ili svet) u rimskom sustavu.⁶ Martin ne daje naslutiti kako je pojedini kip postajao obrednim kipom ili kakav je to obred možda podrazumijevalo. Čak se usuđujem reći da nisu svi kipovi, koji su prikazani u Martinovu djelu, bili obredni. Martin je ujedno prilično labavo definirao *simulacrum* kao portret božanstva u općenitu smislu ("Götterbild im allgemeinen Sinn"). Osim kao o *simulacrumu*, o "kipu" možemo govoriti kao o *effigies*, *imago*, *signum*, *species* ili *statua*, a svaka ta riječ posjeduje drukčiju nijansu. Nije čudo što nam Ciceronovi govori protiv Vera, pokvarena

² *Historia* 6.56.1-11. Za diskusiju vidi LIEBESCHUETZ 1979, 4-5.

³ LIEBESCHUETZ 1979, 5.

⁴ Ciceron *De Div.* 1.107.5-6 citira Enija: "Curantes magna cum cura tum cupientes / Regni dant operam simul auspicio augurioque."

⁵ MARTIN 1987, 9: "Rein theoretisch sind zunächst alle Götterstatuen verdächtig, Tempelkultbilder zu sein, da es bei den Römern zu keiner Zeit *expressis verbis* die künstlerische Form betreffende Vorschriften für Kultstatuen gab, sondern vielmehr jedes *simulacrum* (Götterbild im allgemeinen Sinn) durch Weihung in einen Tempel zur Kultstatue gemacht werden konnte."

⁶ Ova dva termina govore o dvama različitim vidovima: *religiosus, -a, -um* odnosi se na nešto ili nekoga tko je religiozan; dok *sacer, -a, -um* označuje ono što je posvećeno božanstvu. Prvi termin ističe egzistencijalno stanje, a drugi označuje čin kojim se stvara veza između svetoga i profanoga.

provincijskoga upravitelja Sicilije, optužena za krađu kipova iz hramova, daju najbolji uvid u uporabu latinskog termina u značenju kipa. Raimund Daut (1975.) je ustanovio da se prikazu božanstva daje naziv *simulacrum* ili *signum*, ali ne *statua* ili *imago*. A *simulacrum* više nego *signum* naglašuje obredni aspekt pojedinoga kipa. *Statua* označuje prikaz ljudskog bića, dok poetski obojena riječ *effigies* označuje prikaz božanstva ili ljudskog bića. Općenitija je po značenju rijetka riječ *species*; a *imago* je povezana s portretiranjem (predaka).

Književne činjenice povezuju samo dva kipa što prikazuju božanstva s rimskim kraljevskim razdobljem. To je glineni kip kapitolijskog Jupitera (Plinije, *N. H.* 35.157) što ga je oblikovao Vulka po narudžbi Tarkvinija Priska, te drveni Dijanin kip (Strabon 4,1.5 /180C/) postavljen u njezinu hramu na Aventinu. Smatra se da su taj hram utemeljili Servijevci. Čini se da Varonova opaska kako Rimljani nisu obožavali likove božanstava (*simulacrum*) 170 godina (nakon utemeljenja grada godine 753. prije Krista /Augustin, *C. D.* 4.31/) potvrđuje tu Plinijevu izjavu. Plinije je ujedno primijetio, a Augustin to upotrijebio u svojoj *De Civitate Dei*, da bi se bogovima – da se ta praksa bila nastavila – bilo pristupalo s više pobožnosti (*quod si adhuc mansisset, castius dii observarentur*, Aug. *C. D.*, 4.31.2). Ulomak iz djela satiričara Lucilija, što ga je zabilježio kršćanski pisac Laktancije u svojim *Divinae institutiones*, izruguje se, rekli bismo, (poganskom) rimskom vjerovanju: “Neki vjeruju da postoji srce unutar brončanih kipova: galerija slika, ni truna istine, sve izmišljeno (*credunt signis cor inesse in aenis:/pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta, 1.22.13*).” Ukratko, zaključiti nam je da su kipovi kasniji dodatak rimskom bogoštovlju i da su barem neki rimski intelektualci iz razdoblja kasne Republike shvatili tu varku koja je olakšavala vladavinu nad običnim, neupućenim pukom.

Rimska je religija bila religija otvorena sustava, dovoljno podatna da u sebe primi nove kultove. No, ujedno je bila i konzervativna, utoliko što novi kultovi nisu nadomještali stare. Sve je primala i zadržavala, čak i formule s riječima koje više nitko nije znao protumačiti. Katon nam u svome djelu *De agri cultura* (148) daje dobru naznaku kulturnih, u ovom slučaju domaćih rimskih rituala. Bogovi u molitvama mogu biti imenovani, te tako specificirani,⁷ ili pak neimenovani, te tako neodređeni: “Ako si bog, ako si božica...”⁸ Božanstva dobivaju pripadne im i propisane žrtvene darove, ali u Katonovu didaktičkom

⁷ Jupiter dapalis (141), Ceres, Janus, Jupiter (143) i Mars pater (150).

⁸ “Si deus, si dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi ius est porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergo harumque rerum ergo, sive ego sive quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet, eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi domo familiaeque meae liberisque meis; harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto.”

djelu nema spomena o umjetničkom prikazu božanstava. Katonovi su božanski entiteti bezimni. Tibul (1.10.15-24), čini se, kazuje isto:

sed patrii servate Lares: aluistis et idem,
 cursarem vestros cum tener ante pedes.
 neu pudeat prisco vos esse e stipite factos
 sic veteris sedes incoluistis avi.

Ali mi sačuvaj Lare mojih otaca; kao što si me čuvao
 kad sam kao dječak trčao pod tvojim nogama.
 Ne stidi se što si izdjeljan iz staroga debla:
 Takav si prebivao u domu mojih drevnih praotaca.

Ne bismo se smjeli stidjeti nečega tako rustična, jer nam je vjera to snažnija što je prikaz jednostavniji. Je li to, dakle, ta starinska vjera, onaj istinski republički oblik što ga je Varon zamislio i zabilježio u svojim *Antiquitates rerum divinarum*?

Jedino razdoblje prema kojemu je Varon izrazio nedvojbeno divljenje – zaključio je komentator H. D. Jocelyn – bilo je razdoblje prije uspostave monarhije Tarkvinija Priska. Varon je odbacivao bilo kakvu želju za ponovnom uspostavom religijskih institucija toga razdoblja. Njega je, to mora biti jasno, zanimala drevna prošlost sama po sebi, i to je sve.⁹ Ma kakve da su bile te religijske institucije prije etrurskog utjecaja, mi o njima ništa ne znamo. No, hoćemo li vjerovati razmišljanjima starih pisaca, elegičara, satiričara i intelektualaca? A uz to, rimska se religija bijaše izmijenila kao posljedica Drugoga punskog rata, koji ne samo da je priskrbio Rimu hegemonijsku vlast nad Mediteranom, nego i uzrokovao redefiniciju rimskog poimanja vlastita kulturološkoga bića u svjetlu grčkih dostignuća. U tom procesu kulturološkog usvajanja i redefiniranja strani su kulturni kipovi i vjerski obredi prodrli u Rim. Napustivši svoje izvorno prebivalište u kojemu bijahu izlagani, ti su usvojeni kipovi gubili svoju obrednu važnost, dok drugi nisu. Ujedno su razni umjetnički trendovi možda poticali zamjenu starinskih novoizrađenim kipovima. Sve u svemu, rimska se religijska ideologija mogla nositi s promjenom iz svetoga u profano na polju obrednoga kipa. Bilo je vjerskih obreda koji su dopuštali integraciju stranih i zamjenu drevnih kulturnih kipova od pečene gline i drveta mramornim i brončanim kipovima. Strano i novo smještalo se u širokoobuhvatno religijsko tkivo.

Prijevoz Junone iz Veja u Rim pod nadzorom rimskoga generala Kamila nadaje se kao najbolji i jedini povijesno plauzibilan primjer *evokacija*: prijenos

⁹ JOCELYN 1982, 191.

obrednoga kipa u vojnom kontekstu s jednoga mjesta na drugo, a da kip pritom nije izgubio na svojoj svetosti. Kamilo je, kaže nam povjesničar Livije, pozvao Junonu od Veja, i ona je svojevotjno došla s njime u Rim (Livije, *AUC*, 5.21). Budući da su svi predmeti prestajali biti *religiosa* ili *sacra* kad bi ih se prisvojilo u ratu,¹⁰ taj je obred neutralizirao gubitak vjerske “moći”. Čini se, ipak, da *evocatio* nije bio uobičajena praksa, osim ako *ex silentio* ne pretpostavimo da se to događalo svaki put kada bi neki uspješni rimski general ispraznio strane hramove i odnio kući njihove kipove. Kurt Latte kaže da je taj obred možda često izvođen u rimskim prapovijesnim vremenima, te da je obred *sacra evocare* preživio kao privatni obred sve do carskog razdoblja.¹¹ On za ovu drugu tvrdnju upućuje na pravnika Ulpijana *Digesta* 1.8.9.2: “*Sacrarium* je mjesto na kojemu se pohranjuju posvećeni predmeti i koje može postojati i u privatnoj zgradi, a oni koji žele lišiti to mjesto religije moraju izgovarati nazive svetih predmeta”.¹² Tu nema riječi o nekom privatnome obredu. Prema obrednom pravu vjerske su se dužnosti mogle ukloniti (*liberatio*), kao što se dogodilo kad je Kamil rekao Rimljanima da se “Kapitol čisti pomoću proročanskih obreda ... na veliku radost vaših otaca”.¹³

Rimsko pravo daje stroge napatke glede onoga što možemo smatrati *loca sacra*. Pravne distinkcije mogu biti nejasne; no, ipak, idealno se poimanje ili definiciju najčešće primjenjivalo i provodilo u sporovima o tome što može biti smatrano religijskim (*religiosa/sacra*). To pokazuje i pismo Plinija Mlađega. Budući da nije bio siguran može li se jedan hram Magna Mater u rimskoj provinciji Aziji naprosto sravniti sa zemljom, pisao je caru. Trajan mu odgovori da je to moguće učiniti bez ikakvih reperkusija. Car je podsjetio svoga guvernera da kulturna mjesta u provincijama ne važe ni kao *loca sacra* niti kao *religiosa*, premda ih se u ovom drugom slučaju, a zbog praktičnih razloga, obično tako tretira.¹⁴ Tu naziremo stav Rima prema osvojenim krajevima, jer valjalo je ostaviti na snazi svu otvorenost i fleksibilnost rimskoga političkoga

¹⁰ *Dig.* 11.7.36: “cum loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse, sicut homines liberi in servitute perveniunt: quod si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi quodam postliminio reversa pristino statui restituuntur.” Makrobije *Sat.* 3.9.7. govori o toj formuli. Čini se, međutim, da je evokacija kartaških božanstava imaginarna.

¹¹ LATTE 1960, 125: “In der Frühzeit mag der Ritus öfters vollzogen worden sein, aber einen Beleg kennen wir nur von der Iuno Regina von Veii ... Allenfalls könnte man die Minerva capta von Falerii in diesen Zusammenhang stellen ... In Privatkult hat sich der Ritus des sacra evocare noch bis in die Kaiserzeit erhalten.”

¹² “sacrarium est locus in quo sacra reponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest, et solent qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare.”

¹³ Livije *AUC* 5.54.7: “hic cum augurato liberaretur Capitolium ... maximo gaudio patrum vestrorum ...”

¹⁴ Plinije 10.49 i 50; Gaj 2.7.

i ideološkog sustava. Jedino su područja posvećena *ex auctoritate populi Romani* (vlašću rimskog naroda) mogla zakonski tvrditi da su sveta i religijska.

Joachim Marquardt je u svom djelu *Römische Staatsverwaltung* naznačio različite tipove *loca sacra*.¹⁵ Najuobičajeniji naziv za sveto mjesto je *fanum*. Ono što leži izvan toga prostora naziva se *profanum*. Predmet koji spada u *fanum*, *res fanatica*, mogao se pretvoriti u *res profana* bilo pomoću *eksauguracija*¹⁶ ukoliko bi proroci inauguirali to mjesto, bilo pomoću *profanacija* ukoliko su pontifeksi izvorno rabili *fanatio* za posvećenje toga mjesta. Svete građevine, *aedes sacrae*, bijahu ili *fana* i/ili *templa*. Pontifeksi su posvećivali *fana*, a proroci inauguirali *templa*. Ako bi zgrada namijenjena Senatu ili obredima povezana s nekim hramom bila inauguirano mjesto, a imala kvadratan ili četverouglast oblik s pročeljem u idealnu slučaju okrenutim zapadu (gledatelj bi zapravo tada bio okrenut istoku kako bi vidio obredni kip u celi, tada bi je dali posvetiti (*consecratio*) pontifeksima.¹⁷ Taj bi čin pretvorio *templum* u *fanum*.

Javno svetište zavjetovano nekom božanstvu postalo bi – posvetom istome božanstvu – posvećeno. Državni službenici (*consules*, *aediles*, *IIviri aedi dedicandae*) i *pontifices* obavljali su *dedicatio* ili *consecratio*, činove koji bijahu usko povezani. Takvi su službenici bili upućeni u *ius divinum* (božanski zakon). Pontifeks bi izgovorio posvetnu formulu, a magistrat bi – u slučaju kad bi svetište posvećivali držeći se ponitifikalnih naputaka – držao do vratnike i ponavljao formulu. Tada bi objekt – hram, zgrada i njezin obredni sadržaj – činom *dedicatio* prelazio iz sfere *ius humanum* (ljudski zakon) u sferu *ius divinum* (božanski zakon). Tako bi zgrada i njezin sadržaj bili posvećeni, postajali bi *res sacrae*. Kasnije nadodani zavjetni sadržaji (votivi), primjerice, spadali su u kategoriju ornamentacije (*ornamenta*), osim ako bi bili posvećeni uz odgovarajuće obrede i time pripali kategoriji *ius divinum*.

Zgrada i njezini sadržaji, obredni kip unutar cele i *instrumenta* bili bi posvećeni na dan utemeljenja (*dies natalis*). Pogledamo li natpise iz Rima, vidimo da je moguće razlikovati predmete (kipove, žrtvenike, itd.) privatno (prema *ius hominum*)¹⁸ ili javno (prema *ius divinum*) posvećene. Ovi drugi

¹⁵ MARQUARDT 1885, 148-54, prema Lubbertovim *Commentationes pontificales*.

¹⁶ Ono što bi proroci prozvali “nepravednim, suprotivnim božanskom zakonu, pokvarenim, užasnim” (*iniusta, nefasta, vitiosa, dira*) bilo je *invita* i *infecta* (Cic. *Leg.* 2.8).

¹⁷ Servije u svojemu komentaru na Vergilijev *Aeneis* 1.439-46 pripovijeda o starom rimskom običaju (*morem Romanum veterum*): “antiqui enim aedes sacras ita templa faciebant, ut prius per augures locus liberaretur effareturque, tum demum a pontificibus consecraretur, ac post ibidem sacra edicerentur.” (Stari su gradili svete građevine, to jest hramove, ovako: prvo bi proroci oslobodili i označili lokaciju, a tek bi je tada svećenici posvetili te proglasili svetom.)

¹⁸ Smatralo se da je predmet što ga posvećuje privatna osoba *res religiosa*.

su datirani, npr. *CIL VI 332 (cum omni culta consecravit)*, *CIL VI 360 (Iunoni Lucinae pro salute domus Augustorum...consecravit X K Sept)*, *CIL VI 855 (locus adsignatus...dedicavit XIII K Oct)*, ili *CIL VI 31338 (locus adsignatus...dedicavit V Non Iul)*, dok prvima nedostaje vremensko obilježje (*CIL VI 11252, 12772, 13732, 17497*).

Dedicatio je dinamičan element; naime, predmet je dobio drukčiji legalni status, dok je *consecratio* statičniji, to jest ono čime je predmet postao. Dan posvećenja hrama nazvan je *dies natalis* te kao takav ušao u rimski kalendar. Kao što su vidljivi označitelji označavali prostor,¹⁹ što naziremo u augurskom obredu što je pratio Numino ustoličenje (Livije, *AUC*, 1. 18), tako je vrijeme bilo “regulirano” vjerskim obredima koje možemo razumjeti kao godišnje događaje i ponovno usvajane vremenske označitelje. Mentalni je krajolik nadopunjavao vizualni krajolik.

Doznačeni dio prostora i zgrada koja je zauzimala taj prostor kontrolirali su okolno područje. Kao što se Heinz Kähler izrazio u svezi s Jupiterovim hramom u Pompejima i hramom Marsa Ultora u Rimu, “hram gura okolnu arhitekturu na osovину, kao što čovjeka gura prema svojemu pročelju”.²⁰ Isto vrijedi i za obredni kip postavljen u celi. Kip je postavljen “ispred stražnjega zida te djeluje na prostor pred sobom. On ne stoji u njemu, nego – poput hrama koji stoji odnoseći se na prostor pred sobom – na njemu”.²¹ Vrlo je rijetko više kipova stajalo u celi. Arthur Darby Nock je tvrdio da “kad je riječ o zajedništvu kipova u hramu, razmotrili smo tu mogućnost i našli vrlo malo takvih primjera”.²² On ujedno bilježi prigovor rimskih pontifeksa upućen M. Klaudiju Marcelu koji je želio posvetiti hram božanstvima Honos i Virtus. Marcel ih je poslušao te sagradio hram božici Virtus u blizini obnovljena hrama bogu Honos. “U kapitolijskom hramu postojale su odijeljene cele za Jupitera, Junonu i Minervu”.²³

Osim stacionarnih obrednih kipova u hramovima su postojali i prijenosni kipići što su ih rabili u procesijama kao što je svečanost *lavatio* (pranje) za božicu Kibelu²⁴ (“uvozni” obred i jedina procesija pranja u rimskom kalendaru), *lectisternia* (zaklinjanja/molitve pri kojima se bogovima priređivala gozba) ili pak *pompa circensis* (ceremonijalna procesija prilikom cirkuskih igara).²⁵ I jedna i druga vrsta kipova bila je u rimskim očima jednako sveta.

¹⁹ BRODERSEN 1995 i NICOLET 1988, uvod.

²⁰ KÄHLER 1970, 17.

²¹ Ibid., 20-21.

²² NOCK 1972, 231.

²³ Ibid., 246, n. 244.

²⁴ BIEBER 1968, t. 8; *RE Supplement 5*, col. 507: Kultbild; HIRMER 1941, 64 t. 32.

²⁵ Opisano u Tertulijanovu *De Spectaculis* 7-9.

Mogli bismo, međutim, umovati o tome kako je prijenosni kipić dopuštao ljudima izravniji dodir temeljen na društvenoj interakciji. Moguće je da su smatrali kako je prisutnost božanstva na taj način izravnija nego ona nepokretnoga kipa stalno smještena u celi, premda je njegova nepokretnost izražavala “kontinuiranu prisutnost božanstva”.²⁶ Po mišljenju Burgharda Gladigowa ta “diferencijacija kategorija ... zaziva pitanje o tome kako su i na koji način Grci i Rimljani znali kako izgledaju njihovi bogovi”.²⁷ Odgovor na to pitanje možemo naći u djelu Diona Krizostoma *Olympica (Oratio 12)* datiranom 97. g. poslije Krista. Dion govori o “izravnu i vrlo staru pojmu božanstva, koji je blizak čovjeku, a dolazi s prosudbenom moći (τὸ ἐπιπέδον καὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπου περὶ ἑκάστην καὶ ἰσχυρὴν πῆξιν ἔνυρῖποιω ἡμὰ τῆν ἰσχυρὰν φύσιν, 47)”. Pitanje upućeno Fidiji, stvoritelju Olimpijskog Zeusa, zadire u samu srž: “je li oblik bio doličan, a obličje dostojno božje naravi... (τῆν πρὸς τὸν εἶδωσιν καὶ τῆν ἰσχυρὰν μορφήν τὸ ἐπιπέδον καὶ τὸ ἐπιπέδον, 52)?” Dionov Fidija odgovara da ljudi “u svojem nedostatku modela i nedoumici nad njim, nastoje predočiti ono što je nemoguće prikazati umjetnošću, da oni hoće nevidljivo prikazati kao nešto vidljivo koristeći osobine simbola” (ἀνεπιπέδον καὶ ἰσχυρὰν παραδειγματῶν τῆν φανερὰν τε καὶ ἐπιπέδον τῆν ἰσχυρὰν καὶ ἰσχυρὰν ἀνεπιπέδον καὶ ἰσχυρὰν ἀνεπιπέδον καὶ ἰσχυρὰν ἀνεπιπέδον, 59).” Taj simbol, u ovom slučaju prikaz Zeusa, ovisi o estetici pojedine kulture te je stoga podložan promjeni.

Ovdje će biti dovoljna dva primjera o tome kako funkcionira taj simbolizam. Hram Jupitera Optima Maksima imao je tijekom stoljeća razne obredne kipove. Izvorni kip od pečene gline uništen je u požaru 6. srpnja 83. g. prije Krista,²⁸ ali su hramska riznica i Knjige Proroka, čuvane u kamenome kovčegu, preživjeli.²⁹ Diktator Sula je ponovno sagradio hram,³⁰ pa je posvećen novi kip.³¹ Taj je hram još jednom izgorio u velikom požaru iz 80. g. poslije Krista, pa je nakon toga u ponovno sagrađen hram postavljen kip od bjelokosti i zlata. Najraniji prikaz Vestina hrama na novčiću Kv. Kasija iz 55. g. prije Krista pokazuje zdanje na kojemu se ističe okrugao krov, a unutra nema obrednoga kipa. Kasniji novčići, međutim, prikazuju stojeći, odjeven lik.

²⁶ GLADIGOW 1990, 104: “Razvitak malenih, prijenosnih kipića koji u obredu mogu izazvati epifaniju božanstva; stacionarni obredni kip koji je jamčio neprekidnu prisutnost božanstva.”

²⁷ GLADIGOW 1985/6.

²⁸ Ovidije *F.* 1.201-2, Plinije *N.H.* 33.111-2, 35.157, Festo 228L, Plutarh *Sull.* 27.6, Ciceron *Cat.* 3.9, Salustije *Cat.* 47.2, Tacit *Hist.* 3.72, Apijan *B.Civ.* 1.83, 86, Plutarh *De Is. et Os.* 71.

²⁹ Plinije *N. H.* 33, 16; Dionizije Halikarnaški 4.62.5-6.

³⁰ Valerije Maksimus 9.3.8; Tacit *Hist.* 3.72.

³¹ Josip *Flavije Ant. Iud.* 19.1.2; Svetonije *Aug.* 94.6; Dion Kasije 45.2.3.

Rimski božanski zakon dopuštao je dodatke ili izmjenu obrednoga kipa. Svećenici su mogli pretvoriti stari obredni kip u profani predmet ili ga naprosto premjestiti iz cele (uzmemo li da je ondje bio dopušten samo jedan “aktivni” obredni kip) u susjednu prostoriju.

Božansku je prisutnost generirao obred, a ne kip. Kada je Gaj Julije Cezar 44. g. pr. Krista primio izvanredna odličja, Senat je izglasao da “njegovu zlatnu nosiljku i krunu optočenu dragim kamenjem i obloženu zlatom treba nositi u teatar na isti način kao i odličja bogova, te da u cirkus, prilikom igara, valja unositi njegova kola”.³² Svetonije spominje kao odličja zlatnu nosiljku postavljenu u zgradu Senata i Tribunala, kola i nosiljku u cirkuskoj procesiji, hramovima, žrtvenicima, poput odličja bogova (“sedem auream in curia et pro tribunali, tensam et ferculum circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos”).³³ To je bio jedan tip *selisternija*. Oksfordski *Latinski rječnik* ga još uvijek nepravilno definira kao vjersku svečanost za koju bijahu postavljena sjedala na kojima će sjediti *božice*. Kao što smo već napomenuli u svezi s Katonovim i Tibulovim tekstovima, moć simbola u sprezi sa činom odlučna je. Isto vrijedi i za *struppus* (u Festa vrsta vrpce oko čela), koji je zamjena za glavu božanstva.³⁴ Simbol je, u biti, mogao predstavljati boga ili divinizirano ljudsko biće. Dok slika može govoriti tisuće jezika, čin, obred je nenadmašan. Kao što je to Minucije Feliks umjesno formulirao u svome djelu *Octavius* (23):

³² Dion Kasije 44.6.3: “kaŭ ꝥpeidž kaŭ toctoïw ꝥrŭsketo, oětv dž |w te tś yŭatra tŭn te dŭfron aětoč tŭn ꝥpŭxruson kaŭ tŭn stŭfanon tŭn di<liyon kaŭ di<xruson, ꝥj řsou toŭw tčn yečn, ꝥskomŭzesyai kžn taŭw řppodromŭaw ōxŭn ꝥs<gesyai ꝥchfŭsanto. (A kada vidješe da je zadovoljan tim stvarima /počastima/, izglasovaše da zlatnu nosiljku te krunu optočenu zlatom i dragim kamenjem treba unositi u teatar poput odličja bogova, a njegova kola da valja unositi /u cirkus/ prigodom utrka kolima.”) Slično je tako August kad je umro Marcel (Dion Kasije 53.30.6) naredio da u teatar *Ludi Romani* treba unijeti pokojnikov zlatni lik, zlatnu krunu i nosiljku, te ih postaviti među službenike koji upravljaju igrama. (kaŭ oř kaŭ eŭkŭna xrusoŭn kaŭ stŭfanon xrusočn dŭfron te Žrxikŭn |w te tŭ yŭatron ꝥn t> tčn „Rvmaŭvn panhgčrei ꝥsfŭresyai kaŭ ꝥw tŭ mŭson tčn Žrxŭntvn tčn teločntvn aětś tŭyesyai ꝥkŭleuse).

³³ *Iul.* 76.1. Valerije Maksim priča kako je uzrok rimskog poraza kod Kane bilo nedjelo konzula Varona koji je upravljao igrama (1.1.16): “quod, cum ludos circenses aedilis faceret, in Iovis optimi maximi tensa eximia facie puerum histrionem ad exuvias tenendas posuisset” (kada je dao da jedan izuzetno lijep mladić/glumac drži božanska odličja u kolima Najboljeg i Najvećeg Jupitera.”).

TAYLOR 1935 *sellisternia* (str. 123-124, Fest. 386L) za *ludi scaenici* (str. 127). P. 128: teatarska *pompa* (Dionizije Halikarnaški) 2.71; Tertulijan *De Spect.* 10; “Ali dok su u *pompa circensis* ljudi na ramenima nosili likove bogova na poslužavnicima (*fercula*), a *exuviae* (posebni atributi bogova ili ratni plijen) na kolima (*tensae*), dotle su u procesiji do teatra *exuviae* nosili na nosiljkama.”

³⁴ ABAECHERLI 1935, str. 135, već je ukazao na to.

Quando igitur hic nascitur? Ecce funditur, fabricatur, sculpsitur: nondum deus est; ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec adhuc deus est; ecce ornatur, consecratur, oratur: tunc postremo deus est, cum homo illum voluit et dedicavit.

Kada, dakle, nastaje bog? Pogledaj, tale ga, izrađuju, oblikuju. To još nije bog. Pogledaj, vare ga, slažu, podižu. To čak ni sada nije bog. Pogledaj, ukrašuju ga, posvećuju, mole mu se. Sada je to napokon bog, onda kada ga je čovjek poželio i posvetio ga.

Zaključak: kada bi Rimljani osvojili neko područje tada bi sve što je na njemu bilo smatrano svetim izgubilo svoj religijski status, a tek kada bi se primijenio *evocatio*, kip bi, uz taj uvjet, zadržao svoj obredni karakter. Opća izvedba *evokacija* zavjetovala bi i hram, koji bi tada bio posvećen. Na žalost, međutim, nemamo čvrstih dokaza da se *evocatio* događao redovno. Obredni kipovi, tj. kipovi što su ih rabili u obrednim ritualima, mogli su biti zamijenjeni oslobađanjem kipa od njegovih religijskih dužnosti, zapravo premještanjem kipa iz svetoga u profani prostor. Moguće je zamisliti i da bi stari kip, ne gubeći svoju svetost, bio premješten iz cele u neku drugu hramsku prostoriju, najvjerojatnije u susjedni *sacrarium*.

Možemo ići tako daleko i smatrati da čak i kad je postojalo nekoliko kipova u celi – što je moguće kad je riječ o hramovima u službi carskoga bogoštovanja – da bi i tada samo jedan kip funkcionirao kao “aktivni” obredni kip, to jest onaj koji bi bio postavljen tako da dominira prostorijom sa stražnjega zida, a u istoj razini sa žrtvenikom. Naličje kovanoga novca daje nam najbolje primjere za tu pretpostavku. Drugi prikazi članova carskih obitelji u ovom eksplanatornom modelu funkcionirali bi kao pokazatelji kontinuiteta. Javni obred je okupljao zajednicu, a istovremeno preoblikovao vezu između vode i vodenih. Neki su sudionici možda vjerovali da se tijekom tih svečanosti događaju epifanije, da smrtnici i besmrtnici barem na trenutak dijele prostor i vrijeme, te da “brončani kipovi /zapravo/ imaju srce”. Oni, međutim, koji su imali vremena za objektivno zapažanje i pisanje, uglavnom naglašavaju simboličku narav ljudskom rukom proizvedenih božanskih likova. Rimljani su posve sigurno imali pravnih i religijskih sredstava za razlikovanje obrednoga od čisto ukrasnoga kipa. Možda bi najbolje bilo odbaciti termin “obredni kip” kada točno mjesto na kojemu je nastao nije poznato. Potreban nam je jednostavno izravan kontekst kako bismo mu dodijelili tu osobitu, ali prečesto rabljenu etiketu.

LITERATURA

ABAECHERLI 1935

Abaecherli, A. L., *Imperial Symbols on Certain Flavian Coins*, Classical Philology 30, Chicago 1935, pp. 131-140

BIEBER 1968

Bieber, M., *The Statue of Cybele*, Malibu 1968 (J. Paul Getty Museum Publication, 3)

BORDERSEN 1995

Bordersen, K., *Terra Cognita. Studien zur römischen Raumerfassung*, Hildesheim and New York 1995

GLADIGOW 1985/6

Gladigow, B., *Präsenz der Bilder - Präsenz der Götter*, Visible Religion 4/5, Leiden 1985/6, pp. 114-133

GLADIGOW 1990

Gladigow, B., *Epiphanie, Statuette, Kultbild. Griechische Gottesvorstellungen im Wechsel von Kontext und Medium*, Visible Religion 7, Leiden 1990, pp. 98-121

HIRMER 1941

Hirmer, M., *Römische Kaisermünzen*, Leipzig 1941

JOCELYN 1982

Jocelyn, H. D., *Varro's Antiquitates Rerum Divinarum in the Late Roman Republic*, reprint in Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester, no 65.2, Manchester 1982

KÄHLER 1970

Kähler, H., *Der römische Tempel*, Berlin 1970

LATTE 1960

Latte, K., *Römische Religionsgeschichte*, München 1960

LIEBESCHUETZ 1979

Liebeschuetz, J. H. W. G., *Continuity and Change in Roman Religion*, Oxford 1979

MARQUARDT 1885

Marquardt, J., *Römische Staatsverwaltung*, Leipzig 1885

NICOLET 1988

Nicolet, C., *L'inventaire du monde*, Paris 1988

NOCK 1972

Nock, A. D., "ΣένναοV QeV II," in: Z. Stewart (ed.), *Essays on Religion and the Ancient World 1*, Cambridge, Massachusetts 1972, pp. 169-175

TAYLOR 1924

Taylor, E. B., *Primitive Culture: Researches into the development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, New York 1924

TAYLOR 1935

Taylor, L. R., *The Sellisternium and the Theatrical Pompa*, *Classical Philology* 30, Chicago 1935, pp. 122-130

Note:

The English original and Spanish versions of this text were published in *The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona*, ed. E. Marin and M. Vickers, Split 2004, *Divo Augusto. La descoberta d'un temple romà a Croàcia. El descubrimiento de un templo romano en Croacia*, ed. E. Marin and I. Rodà, Split 2004.